

III. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2021, pp. 188-196.

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2021.212386>

УДК 373. 3.016:811. 161.2'35

КОМУНІКАТИВНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Леся ЛУЖЕЦЬКА,

старший викладач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)

lesya.luzhetska@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2136-9320>

Research ID: N-1414-2018 [http:// www. Researcherid.com/rid/N-1414-2018](http://www.Researcherid.com/rid/N-1414-2018)

Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board:
18.09.2020.

Статтю опубліковано / The article published: 22.02.2021.

У статті йдеться про необхідність формування в учнів початкової школи орфографічної грамотності, що є основною метою засвоєння правопису; наголошено на тому, що робота над формуванням і вдосконаленням орфографічної грамотності молодших школярів має бути систематичною й відбуватися на комунікативно-діяльній основі; обґрунтовано значення правописних норм для становлення грамотної особистості. Зазначено, як важливо виробити в учнів на основі теоретичних знань практичні правописні вміння.

Ключові слова: орфографічна грамотність; орфограма; писемне мовлення; комунікативно-діяльній підхід; орфографічні правила.

COMMUNICATIVE ACTIVITY APPROACH TO THE FORMATION OF ORTHOGRAPHIC LITERACY OF JUNIOR PUPILS

Lesya LUZHETSKA,

Senior teacher, department of philological sciences and techniques of teaching in elementary school, Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko (Ukraine, Drohobych) lesya.luzhetska@ukr.net

This article is about necessity to form orthographic literacy of junior pupils that is the main purpose of orthography mastering; it is emphasized that the work on the formation and improving the orthographic literacy of junior pupils must be systematic; the significance of orthographic norms for the formation of linguistic personality is substantiated. It is noted how important is to develop practical spelling skills of pupils based on theoretical knowledge. The article analyzes the current educational programs for 2-4 forms, focuses on orthographic rules that are studied in each of the forms. It is noted that the work on the basic rules of spelling in Ukrainian language lessons in junior school is productive if it takes place on the communicative activity basis. The author of the article offers a number of tasks for elaboration of separate orthographic rules (including author's own verses of didactic character).

The purpose of the research - to prove the importance of orthography knowledge for the formation of the literate personality of elementary school student; to emphasize the special role of the communicative activity approach in mastering the basic spelling rules by junior pupils and in developing their ability to use practically mastered theoretical knowledge.

After analyzing the problem of orthographic literacy of junior pupils, we concluded that this problem is relevant because the quality of spelling, knowledge of current orthographic rules allows the speaker to express their thoughts in writing. Of course, written speech is closely related to oral speech, so care must be taken to show literacy in both oral and written forms. And for this purpose it is necessary first of all to process theoretical material on orthography systematically, to carry out various exercises and tasks, to work with the orthographical dictionary, developing on the basis of theoretical knowledge practical orthographic skills.

In our opinion, the problem of orthographic literacy formation of junior pupils on a communicative activity basis is extremely important, so it requires further research.

Key words: *orthographic literacy; orthography; written speech; communicative activity approach; orthographic rules.*

Постановка проблеми. Досконале володіння мовою, її законами та основними правилами – шлях до успіху. Отож кожен мовець мусить дбати про те, щоб його мовлення – як усне, так і писемне – було правильним, зрозумілим для інших людей. Уважне ставлення до мови, до рідного слова виховують у дітей передусім батьки, а з приходом до школи цю справу на високому рівні мають продовжувати вчителі, насамперед учителі початкових класів, адже вони першими залучають дітей до освітнього процесу, і вагоме місце в цьому процесі з перших днів перебування дитини у школі займає робота над мовленням. Ця робота має бути систематичною й цілеспрямованою, вона повинна проводитися не тільки на уроках української мови, а на всіх без винятку уроках.

Важливим складником мовної грамотності є орфографічна грамотність, яка являє собою вміння правильно вживати графічні засоби, такі, як букви, дефіс тощо для передачі усного мовлення на письмі. Звичайно,

відтворюючи сказане усно в письмовій формі, мовець має послуговуватися прийнятими правилами правопису, без ґрунтового засвоєння яких неможлива орфографічна грамотність, тобто грамотність писемного мовлення, яка тісно пов'язана з правильністю усного мовлення.

Чинними програмами з української мови для початкових класів чітко визначені орфографічні теми, доступні для сприймання учнями того чи того класу. Систематичне й послідовне опрацювання правописного матеріалу сприяє повноцінній мовній освіті молодших школярів, забезпечує належний розвиток їхнього писемного мовлення, яке тісно переплітається з усним. Безумовно, робота над основними правописними правилами на уроках української мови в Новій українській школі, як і робота над будь-якими іншими мовними явищами, продуктивна, якщо відбувається за комунікативно-діяльнісного підходу, який, як відомо, полягає в оволодінні учнями тим чи тим мовним явищем і відпрацьованим умінням використовувати його в конкретній мовленнєвій ситуації – чи то в усній, чи в писемній формі. Тож відзначати належний (а то й високий) рівень орфографічної грамотності молодшого школяра можна в тому випадку, коли він уміє застосовувати теоретичні знання з орфографії на письмі, створює власні зв'язні висловлювання з дотриманням основних правил правопису.

Аналіз досліджень. Для розуміння сучасного методичного підходу до формування в молодших школярів орфографічної грамотності, крім лінгвістичних, необхідно розглянути його психологічні основи, а саме – структуру орфографічної дії як розумової, яка проходить шлях від усвідомлення до повної автоматизації. Аналіз праць учених-психологів Д. Богоявленського, П. Гальперіна, С. Жуйкова та інших дозволяє трактувати правописну навичку як кінцевий продукт мислення, свідомого й багаторазового повторення певних взаємозумовлених психофізіологічних актів, що мають місце під час письма (Вашуленко, 2010, с. 278).

На думку провідних учених, відомих методистів, навчання орфографії має починатися з оволодіння повністю усвідомленими діями. Сутність орфографічної дії науковці трактують як звернення до правила в разі усвідомлення факту наявності орфограми в слові. У структурі орфографічної дії виділяють два компоненти: постановка орфографічної задачі (знаходження орфограми) та її розв'язання (вибір письмового знака відповідно до правила правопису). На думку проф. М. Львова, складність орфографічної задачі полягає в тому, що школяр сам ставить її перед собою, тобто, не припиняючи письма, знаходить у слові орфограму й усвідомлює її як задачу. Успіх у досягненні учнем результату залежить значною мірою від низки факторів, таких, як: якісне засвоєн-

ня мовних знань; розвинуте мовлення, передусім багатий словниковий запас; необхідний рівень орфографічної пильності тощо (Вашуленко, 2010, с. 279).

Оволодіння грамотним письмом у початковій ланці загальноосвітньої школи – одне з найважливіших і водночас найскладніших завдань. Для виконання цього завдання провідними методистами, вчителями-практиками пропонується чимало ефективних шляхів. Так, Н. Гриценко виділяє шляхи, які, без сумніву, позитивно впливають на зростання грамотності учнів. Це такі: здійснення звуко-буквеного аналізу слів як засобу уникнення помилок; уніфікація основних орфографічних правил як засобу успішного оволодіння грамотним письмом; диференційований підхід до виправлення помилок та роботи над ними; використання орієнтацій гуманістичної спрямованості для розвитку творчого потенціалу учнів (Гриценко, 2000, с. 2).

На необхідності засвоєння молодшими школярами основних орфографічних правил наголошують Н. Васькова, К. Коломієць, О. Базуєва, В. Ярмоленко та інші. Формуючи в учнів початкової школи орфографічну грамотність, виробляючи в них необхідні правописні вміння й навички, доцільно використовувати комунікативно-діяльнісний підхід, який дає змогу цілісно, у тісному взаємозв'язку вивчати мову й мовлення.

Мета статті – довести значення знань з орфографії для становлення грамотної особистості учня початкової школи; наголосити на особливій ролі комунікативно-діялісного підходу в опануванні молодшими школярами основних правописних правил та у виробленні в них умінь послуговатися практично засвоєними теоретичними відомостями.

Виклад основного матеріалу. Орфографія визначає правила написання звуків (фонем) літерами, написання слів разом, окремо й через дефіс, уживання великої літери, правила переносу частини слова з рядка в рядок; окрім того, орфографія регулює написання афіксів і закінчень відмінюваних слів. Орфографічні правила як складова частина системи письмових норм літературної мови єдині для всіх, хто користується цією мовою. Єдність і обов'язковість орфографії для всіх полегшує спілкування людей за допомогою літературної мови, робить його більш дійовим, ефективнішим і сприяє піднесенню мовної культури народу. На думку С. Смаль-Стоцького, правопис – це культурна справа, а основний чинник культури – традиція. Головне – відновити перервану орфографічну традицію як знаковий засіб самоідентифікації української спільноти та її внутрішньої єдності (Зубков, 2004, с. 95).

Як відомо, український правопис побудований в основному на таких принципах: фонетичному, морфологічному, історичному (традиційно-

му). Окремі написання ґрунтуються на смисловому принципі. Провідним принципом в українській мові є фонетико-морфологічний.

На думку вчених, не можна навчати дітей орфографії, не знаючи її лінгвістичної природи, тобто тих принципів, які лежать в її основі. Спеціальне дослідження правописного матеріалу, який вивчається у початкових класах, показало, що фонетичні написання тут становлять 73 % від усіх написань, морфологічні – 16 %, семантичні – 11 %. Тож виявлено, що в початкових класах переважну більшість становлять фонетичні написання. Фонетичному принципу відповідають правила вживання знака м'якшення, апострофа, подвоєння букв унаслідок подовження приголосних звуків, правопис більшості відмінкових закінчень іменників і прикметників тощо. Серед орфографічних правил української мови є й такі, що охоплюють одночасно як фонетичні, так і морфологічні написання. До таких належать правило вживання префікса з- (с-) та правило позначення на письмі дзвінких і глухих приголосних (Дорошенко, 1992, с. 203 – 204).

Не втрачає актуальності методична проблема формування в учнів загальноосвітньої школи орфографічної грамотності, оскільки оволодіння нормами писемного мовлення є одним із найважливіших завдань вивчення мови, необхідним компонентом мовної освіти школярів і важливим засобом піднесення культури їхнього писемного спілкування (Вашуленко, 2010, с. 276).

Основна одиниця орфографії – *орфограма*. Це поняття учні опановують практично, передусім у процесі вивчення відповідного орфографічного правила, а також під час виконання різноманітних вправ. В учнів початкових класів необхідно виробляти вміння розпізнавати орфограму, перевіряти її, застосовуючи потрібне орфографічне правило. На думку провідних методистів, правописні правила школярі можуть успішно засвоїти тільки за умови глибокого усвідомлення фонетичного, лексикологічного та граматичного матеріалу. Безумовно, надзвичайно важливе значення для результативності цієї роботи має багатий словниковий запас учня.

Орфографічна грамотність учнів початкової школи формується з першого класу, коли на уроках навчання грамоти (читання й письма) школярі збагачують свій словник, вдивляються в «образи» слів і запам'ятовують їх написання, ще навіть не вивчаючи необхідні правила. Починаючи з другого класу, учні згідно з вимогами програми опрацьовують те чи те правописне правило, розпізнають потрібні орфограми в словах, застосовуючи вивчене правило, тобто відповідні теоретичні знання. Отож і під час засвоєння правописних норм не обійтися без комунікативно-діяльнісного підходу, який спрямовує зусилля школярів на

цілісне вивчення мови й мовлення, на свідоме засвоєння й чітке розуміння теоретичного матеріалу з орфографії та на одночасне вироблення практичних умінь і навичок застосовувати здобуті теоретичні відомості на практиці, тобто в писемному мовленні.

Відповідно до типової освітньої програми для 1-2 класів, створеної під керівництвом акад. О. Савченко, учні другого класу правильно вимовляють і записують слова з апострофом; користуючись правилами переносу слів, переносять слова з рядка в рядок складами, не відривають при переносі від слова склад, позначений однією буквою; правильно переносять слова зі збігом приголосних, з літерами *ь, й*, буквосполученнями *дж, дз, йо, ьо*, апострофом (Типові освітні програми, 2019, с. 202).

Учні третього класу, відповідно до типової освітньої програми для 3-4 класів, удосконалюють орфографічну грамотність, опрацьовуючи передусім важливі правописні правила, а також виконуючи різноманітні тренувальні вправи. Змістовою лінією «Досліджуємо мовні явища» передбачене дослідження третьокласниками орфограм, пов'язаних із будовою слова. Учні пояснюють, що таке орфограма, розпізнають слова з орфограмами й перевіряють їх; правильно записують слова з ненаголошеними голосними [е], [и] в корені, які перевіряються наголосом; користуються орфографічним словником для перевірки написання слів з ненаголошеними [е], [и], що не перевіряються наголосом; правильно записують слова з префіксами *роз-, без-, з- (с-)* (Типові освітні програми, 2019, с. 247).

На значно вищому рівні відбувається вдосконалення орфографічної грамотності учнів четвертого класу. Повторюючи та узагальнюючи раніше здобуті знання з правопису, четвертокласники збагачуються новими теоретичними відомостями, застосовуючи їх у практичній мовленнєвій діяльності. Згідно зі змістовою лінією «Досліджуємо мовні явища» школярі вчать правильно записувати слова із сумнівними приголосними, що піддаються асиміляції (*просьба, боротьба, нігті, кігті*); розрізняють і правильно записують слова зі співзвучними префіксами і прийменниками; правильно пишуть слова з апострофом після префіксів; розрізняють і правильно записують слова з префіксами *пре-* і *при-*; утворюють нові слова за допомогою префіксів, з найуживанішими суфіксами зменшення, здрібнілості, пестливості тощо (Типові освітні програми, 2019, с. 252).

Як зазначають лінгводидакти, для досягнення основної мети засвоєння правопису – формування в учнів орфографічної грамотності – необхідно розв'язати такі завдання: забезпечити засвоєння школярами основних орфографічних понять і правил; розвинути в учнів орфогра-

фічну пильність, тобто здатність розпізнавати орфограми як у написаних, так і у сприйнятих на слух словах; виробити на основі теоретичних знань практичні правописні вміння; домогтися запам'ятовування написання слів з орфограмами, які не перевіряються; виховати в учнів потребу звертатися в разі необхідності до орфографічного словника; сформулювати в дітей навички самоконтролю і виправлення допущених під час письма орфографічних помилок (Вашуленко, 2010, с. 278).

Пропонуємо низку завдань для опрацювання окремих орфографічних правил на уроках української мови в 2-4 класах. Ці завдання доповнивши подані в чинних підручниках з української мови, посилять, на нашу думку, інтерес учнів до виучуваних правописних тем. Запропоновані авторські вірші дидактичного характеру допоможуть молодшим школярам глибше усвідомити написання таких орфограм, як префікси з-, с-, апостроф.

Спиши подані слова, поясни підкреслені орфограми. Після цього прочитай вірш. Яке правило він допоміг тобі засвоїти?

Скотити, збити, зігнути, стоптати, схилитись, зчепити, зідидити, сфотографувати, збудувати.

*Схилити, сказати, стоптати,
Спитати, сфотографувати –
У цих і подібних до них словах
Слід с на початку писати.
Тут правило діє таке,
Що перед ка, еф, ха, пе, те
Ми пишемо ес, а не зе.*

Ти правило вивчи і це (Лужецька, 2007, с. 60).

На місці крапок встав пропущену букву. Обґрунтуй правопис префіксів. З двома словами (на вибір) склади і запиши речення.

*Пр...гарний, пр...милий, пр...міський, пр...бігти, пр...бережний,
пр...мудрий, пр...дорожній, пр...сісти, пр...добрий.*

Прочитай вірш, на основі якого пригадай, за якими правилами пишеться апостроф в українських словах. Назви слова, в яких апостроф не ставиться.

*Є у мові знак казковий
Для роздільної вимови,
Знак апострофом зветься,
Родич комі він, здається,
Бо на неї схожий дуже.
Ось читай слова, мій друже,
Та не просто їх читай,*

*А роздільно вимовляй.
М'ята, м'ясо, м'яч, м'який,
П'ється, п'явка, п'ють, п'янкий,
В'ється, в'юн, в'язкий, в'язати,
Б'ється, б'ють і об'їжджати.
Ще слова сузир'я, пір'я,
І міжгір'я, і подвір'я
Мають цей значок чудовий
Для роздільної вимови... (Лужецька, 2007, с. 47).*

Спиши речення. На місці крапок постав, де треба, апостроф.

*Діти люблять духм.яні банани. Св.ятковий настрій панував у залі.
Біля нашої хати росте любисток і м.ята. Сміються, плачуть солов.ї...
Машини об.їжджали небезпечне місце. Впало пір.я на подвір.я.*

Подумай і скажи, чи в обох словах – під...їзд і при...їзд – на місці крапок потрібно поставити апостроф. Свою думку обгрунтуй.

Спиши текст. Добери до нього заголовок. На місці крапок напиши пропущені букви чи апостроф. Кожну орфограму обгрунтуй відповідним правилом.

За вікнами в..с..лит..ся червен.. . Це перший літній місяц.. . Уже позаду туман..і в..сняні ранки. Попереду – ден..а спека і чудова нічна прохолода. Ро..кішна природа ч..рвеної пори вабит.., п..р..ливаєт..ся незвичайними барвами. Духм.яні пол..ові квіти наповнюють... повітря пахоцями. М..дв.яно пахнуть трави. Літо-літ..чко – чарівна пора! (Л.Лужецька).

Списуючи речення, вибирай із дужок правильну форму слова. Свій вибір поясни.

Діти ласували смачною (кашою, кашею). Ми сиділи під старою (грушею, грушою). Хлопчики стрибали під (черешньою, черешнею). Зайчик змок під (дощем, доцом) і сховався під (кущем, куцом). Хліб нарізають (ножом, ножем). Дівчинка тішилася новеньким (плащем, плацом). Мій батько працює (лікаром, лікарем), а дядько (столяром, столярем).

На думку відомих учених, найефективнішим засобом реалізації комунікативно-діяльнісного підходу до вивчення мовних тем є опора на текст. Тож і під час закріплення того чи того орфографічного правила доцільно пропонувати учням виконувати завдання на основі вдало дібраних текстів чи окремих речень. За такого підходу до роботи над правописом розвивається орфографічна пильність, формується вміння грамотно висловлювати свої думки на письмі.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проаналізувавши проблему формування орфографічної грамотності в учнів початкової школи, доходимо висновку, що ця проблема є актуальною,

оскільки якісне засвоєння правопису, знання чинних орфографічних норм допомагає мовцеві грамотно висловлювати свої думки на письмі. Безумовно, писемне мовлення тісно пов'язане з усним мовленням, тож необхідно дбати про те, щоб і в усній, і в письмовій формі виявляти свою грамотність. А для цього потрібно передусім систематично опрацьовувати теоретичний матеріал з орфографії, виконувати різноманітні вправи і завдання, працювати з орфографічним словником, виробляючи на основі теоретичних знань практичні правописні вміння.

На нашу думку, проблема формування орфографічної грамотності молодших школярів на комунікативно-діяльнісній основі є надзвичайно важливою, тож потребує подальшого дослідження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Вашуленко, М. (Ред). (2010). *Методика навчання української мови в початковій школі*. Київ: Лігера ЛТД.
- Гриценко, Наталія. (2000). Системна робота з підвищення орфографічної грамотності учнів початкових класів. *Бібліотечка вчителя початкової школи*, 15 – 16, 2 – 5.
- Дорошенко, С. (Ред). (1992). *Методика викладання української мови*. Київ: Вища школа.
- Зубков, М. (2004). *Українська мова: Універсальний довідник*. Харків: ВД «Школа».
- Лужецька, Л. (2007). *Вивчайте, діти, рідну мову!* Дрогобич: Посвіт.
- Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 1-2 та 3-4 класи. (2019). Київ: Світоч.

REFERENCES

- Vashulenko, M. (Eds.). (2010). *Metodyka navchannia ukrainskoi movy v pochatkovii shkoli [Methodology of teaching the Ukrainian language in elementary school]*. Kyiv: Litera LTD. [in Ukrainian]
- Hrytsenko, Natalia. (2000). Systemna robota z pidvyshchennia orfohrafichnoi hramotnosti uchniv pochatkovykh klasiv [System work of increasing orthographic literacy in primary school pupils]. *Bibliotечka vchytelia pochatkovoї shkoly – Primary school teacher's library*, 15–16, 2–5. [in Ukrainian].
- Doroshenko, S. (Eds.). (1992). *Metodyka vykladannia ukrainskoi movy [Methodology of teaching Ukrainian language]*. Kyiv: Vyscha shkola. [in Ukrainian]
- Zubkov, M. (2004). *Ukrainska mova: Universalnyi dovidnyk [Ukrainian language: Universal reference book]*. Kharkiv: VD "Shkola". [in Ukrainian]
- Lushetska, L. (2007). *Vyvchaite, dity, ridnu movu! [Study children a native language]*. Drohobych: Posvit. [in Ukrainian]
- Typovi osvithi prohramy dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity: 1-2 ta 3-4 klasy. (2019). [Typical educational programs for institutions of general secondary education]. Kyiv: Svitoch. [in Ukrainian]